

**ДЕМОГРАФСКА И ПРОФЕСИОНАЛНА СТРУКТУРА
НА РАЗГРАД И ПОПОВО ПРЕЗ 40-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК
(НАЧАЛНИ БЕЛЕЖКИ)**

Невена НЕДЕЛЧЕВА

Abstract: *The report presents preliminary remarks on demographic and professional structure of Razgrad and Popovo towns in the middle of the 19th century. It is based on unpublished Ottoman documents – temettuat defters. Those documents provide valuable information for the demographic picture, social, ethnic and religious characteristics of the settlements in the Ottoman Empire. It introduces new unpublished data on the population of the two cities and their social and economic status.*

This study focuses on Popovo and Razgrad's urban development and presents information about their households, their incomes and taxes. The demographic structure of the two cities, the peculiarities of their territorial organization, professional structure and some details of the economic development of the communities in Razgrad and Popovo are also commented. The research presents general information about the economic outlook of these towns, it is focused on the professional profile of their population, the leading industries, and specific occupations. Thus, in the period 1845-1846 Razgrad appears as a center of Muslim and non-Muslim communities, having a population of app. 6000-7000 people. The professional structure of Razgrad is dominated by the agricultural sector. Trade, textiles and logging are also widely held sectors of the town's economy. The other settlement, Popovo is a village with a population of nearly 300 people and a dominant agricultural appearance.

Key words: *temettuat defters, demographic structure, professional structure, Ottoman Empire, economic*

JEL: N93

Икономическото и демографско развитие на Разград и Попово в периода на османска власт е пряко повлияно от спецификите на тяхното географското положение и историческо развитие в рамките на империята. Появили се като нови, изцяло мюсюлмански поселения, те са добър пример за проследяване на процесите – икономически и социални, които протичат в тях.

На първо място бихме искали да отбележим, че представените демографски данни и професионална структура на населението на двата изследвани града се базира на информацията, която се съдържа в няколко теметтуат дефтера, съхранявани в Османския архив в Истанбул¹ и съставени през 40-те години на XIX век (1260-1261 г. по Хиджра)².

Работейки с подобен тип документи е нужно да поясним в най-кратки форми същността им и възможностите, които дават. Теметтуат дефтерите предоставят систематизирана информация за данъкоплатците в империята, притежаваните от тях недвижими имоти, животни, размера на приходите им (от търговска, занаятчийска и друга дейност), както и размера на плащаните от тях данъци. Това ги прави, както отбелязва Г. Георгиева, изключително подходящи за изследване на редица аспекти от историята на османските селища в средата на столетието: очертаване на демографската картина, социалните, етническите и религиозните характеристики на селището; за броя на кварталите и семействата в града; за етническото и религиозно разпределение; социалната структура; местния елит и администрация (Georgieva, 2011, p. 532).

Характерът на този тип османски документи изисква по-дългосрочно изследване. Поради това в настоящата разработка ще концентрираме вниманието си само върху два момента от социално-икономическия профил на Хезарград (дн. гр. Разград) и Поп кьой (дн. гр. Попово). Ще се опитаме да представим демографското състояние на тези две селища през XIX в. Без

---

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi – Istanbul, ML. VRD. TMT.d, 12028; ML. VRD. TMT.d, 11940; ML. VRD. TMT.d, 11958; ML. VRD. TMT.d, 11961; ML. VRD. TMT.d, 11966; ML. VRD. TMT.d, 11969; ML. VRD. TMT.d, 11970; ML. VRD. TMT.d, 11971; ML. VRD. TMT.d, 11972; ML. VRD. TMT.d, 11973.

² Тук е мястото да изкажа своите искрени благодарности на доц. д-р Г. Георгиева, за това, че направи работата ми с тези документи възможна.

съмнение познаването на демографските проблеми на едно населено място дава ключа за разбиране на историческите процеси, които протичат в него и тяхната специфика. Заедно с това, своето място ще намерят въпросите, свързани с професионалната организация на жителите на двата изследвани града. Посредством това ще представим една малка част от спецификите на местната икономика и ще добием по-добра представа за стопанския им облик.

Изборът на тези две селища не е случаен. Това са поселения, основани от мюсюлмани, които в последствие приобщават немюсюлманска общност от съседно разположени села. Хезарград е град и център на каза още от XVI в. Поп къой е село, разположено в каза Хезарград, което с нищо не се различава от останалите. През XIX в. обаче настъпват промени, които го поставят в административната структура на региона. И много повече, процесът на превръщането му във важен за района търговски и икономически център от края на XIX в., според нас, е поставен именно в средата на столетието. От тази гледна точка е интересно да проследим демографските процеси в две мюсюлмански селища и професионалната им организация в един завършен вид (Разград) и в процес на оформяне (Попово).

Основан по заповед на централната власт и снабден с всички сгради, които са необходими за функционирането му като мюсюлмански център, Разград бързо увеличава жителския си състав. Интензивният живот на селището е особено видим във вътрешното му деление. Регистърът от началото на XVI в. ни среща с една недиференцирана група мюсюлмански заселници. Това са 83 мюсюлмански домакинства, 23 неженени и 21 лица с бера-ти (Turkish sources, 1972, pp. 441-445). Само няколко десетилетия по-късно, в средата на столетието (1555-1556), населението на Хезарград се е увеличило значително. Около джамиите, които се изграждат в града се обособяват отделни квартални структури. Това са Махале-и джами-и шериф (кварталът на свещената джамия) и махалите при месджидите на Ахмед бей, Бахрам бей и Искендер бей³. До края на XVI в. махалите стават пет с появата на нов квартал около новопостроената джамия на Мехмед бей.

В средата на XVII в. се наблюдава значително увеличаване на населението на града. В Разград живеят 374 мюсюлмански домакинства, организи-

---

³ BOA, TD 382, pp. 847-849.

рани в девет махали. Новопоявили са се махалите Касъм беше, при месджида на Меми ага, Мустафа челеби и хаджи Ахмед (Kiel, 2017a, pp. 168, 173). Това е времето, в което се наблюдава нарушаване на конфесионалната хомогенност на селището. Регистрите ясно показват появата на предградие на Хезарград, населено изцяло с християни. Това е Варош-и Хезарград, нам-и дигер Каяджък пънаръ, в което живеят 122 християнски домакинства (Kiel, 2017a, p. 173). Религиозната многоликост на Хезарград се подчертава и от появата на арменски квартал – Махалле-и ерменян, населен от 25 домакинства. Според местния историк Анани Явашов, арменците са живели на улица „Раковска“ и са имали малка църква. Явашов също така допълва, че най-вероятно общността е изчезнала през 1812 г., когато руските войски превземат и опожаряват града или през 1828 г. по време на втората руска окупация (Yavashov, 1930, pp. 112-113). Донякъде това становище се потвърждава от факта, че в теметтуат дефтера от 1845–1846 г. липсва махала, носеща подобно име.

В средата на XVIII в. Разград е завладян и опустошен от „въоръжена мюсюлманска тълпа“ от околните села, целейки да наложат своята кандидатура за аянин на града и околията (Yavashov, 1930, pp. 91-96). Нов погром Хезарград преживява по време на руско-турската война от 1828–1829 г. При оттеглянето си войските опожаряват града. Голяма част от българските жители тръгват с войската, страхувайки се от отмъщението на турците. Според Явашов в следващите години една част се завръща от Бабадаг и се установява в Силистра, във Влашко, а някои се връщат и в Разград (Yavashov, 1930, pp. 103-104).

След всички тези промени, които градът преживява през XVIII – началото на XIX в., теметтуат дефтерът от 40-те години на XIX в. ни дава представа за актуалното му състояние. В него подробно е описано населението на Разград, разпределено в 10 махали. По-голяма част от тях все още носят същите имена като в предходните столетия. Това без съмнение ни показва наличието на приемственост. Единствените две махали, които изчезват от кварталната структура на града са Махале-и Хаджи Ахмед и Арменската махала. В града живеят 1 289 домакинства, от които 1 053 (82%) са мюсюлмански и 236 (18%) християнски. Ако използваме приетия в науката индекс

5 за среден брой членове на семейство (Georgieva, 1999) ще видим, че в средата на века в Разград живеят 5 265 мюсюлмани и 1 180 християни. Това прави население от най-малко 6 445 жители.

Таблица 1.

Население на Разград и Попово през 1845-1846 г.

	Попово	Разград
мюсюлмански домакинства	53 (84,2%)	1053 (82%)
християнски домакинства	10 (15,8%)	236 (18%)
общ брой домакинства	63	1289
приблизителен брой жители	315	6445

Изчислявайки броя на жителите в Разград, а и в Попово, е нужно да отбележим, че използването на посочения по-горе коефициент дава най-малко възможния брой жители. Интересно е сравнението с други два османски документа, съставени през същия период. В подробния преброителен регистър от 1841 г. (нюфус дефтер) населението на града е описано човек по човек. От него е видно, че в Разград живеят 1207 мюсюлмански домакинства и 167 християнски (Kiel, 2017a, p. 181) или общо с 85 домакинства повече от посочените в теметтуат дефтера. Салнамето на Дунавския вилает, съставено три десетилетия по-късно, ни представя Хезарград като селище, населено с 1244 мюсюлмански и 563 християнски домакинства (Tuna vilayet-i, 1873, p. 141). Документът дава още по-подробна информация, посочвайки ни и броя на мъжкото население на града. В тази връзка М. Кийл подробно и обосновано доказва, че населението е много по-многобройно, отколкото предполагат домакинствата. Нещо повече, той изчислява, че средният брой жители при мюсюлманското домакинство е 5,93, а при българското 8,64 (Kiel, 2017a, p. 182). На подобна тенденция, а именно наличието на много по-многобройни семейства, се натъква и Св. Янева, изследвайки Самоков в теметтуат дефтерите от същия период (Yaneva, 2004, pp. 53-54).

Всичко това повдига въпроса за реалния размер на домакинствата, а и изцяло на населението на града, описани в регистъра от 1845-1846 г. Според нас причината се крие във факта, че дефтерът включва единствено мъжете в работоспособна възраст, които били глави на домакинства. В тази бройка не влизали обаче мъжете в трудоспособна възраст, които имат/нямат свои се-

мейства, но продължавали да живеят в едно голямо (разширено) многофамилно домакинство. Това безспорно се доказва от начина на вписване на пълнолетните мъже, обложени с данък джизие. При определяне на джизие категорията на главата на домакинството, освен самият него (*kendi*), повсеместно е отбелязана и тази на пълнолетните му син/синове (*ođlu*), без те да фигурират поименно с отделни приходи, които носят на семейството. Сходна е ситуацията, която описва Св. Янева в Самоков, където джизие-платците варират от един до шест на домакинство (Yaneva, 2004, p. 53). Според М. Тодорова (Georgieva, 1999, p. 257) утвърждаването на многофамилното домакинство, в изследваните от нея планински региони, е свързано с разпространението на чифлишкото стопанство през XVIII в. В тази връзка Цв. Георгиева изтъква, че в този процес се прекъсва връзката между собствеността на земята и индивидуалното селско семейство. При традиционната аграрна основа на икономиката (каквато ще се убедим, че преобладава в двата града в хода на изложението) се налага коопериране на усилията и трудовите ресурси на няколко семейства (Georgieva, 1999, p. 257). Според нас именно т. нар. „задруга“ е основният модел на семейство, което доминира в региона и е особено характерна за домакинствата, които са определяни като земеделци. В тази връзка ние смятаме, че е наложително да бъде преосмислен и прецизиран средният брой членове, които живеят в едно земеделско домакинство през XIX в.

Изключително интересна е конфесионалната организация на двете изследвани селища през XIX в. В региона има редица примери за села, които многократно променят религиозния си облик (Nedelcheva, 2017). Основани като изцяло мюсюлмански поселения те постепенно „приемат“ и немюсюлмански заселници. Попово нарушава своята хомогенност едва през XVII в. с появата на едно домакинство. Съдбата му остава неизвестна – то или напуска скоро селото или се интегрира в доминиращата мюсюлманска среда. Понататъшна представа за селището ни дава теметтуат дефтера от 1845-1846 г. Той ни представя Поп кой като селище, в което вече е започнал постепенен, но траен процес на разчупване на конфесионалния му облик. В бъдещия град живеят 53 (84,2%) мюсюлмански домакинства и 10 (15,8%) християнски. Това прави население от най-малко 315 души.

Придобиването на градски статут и превръщането на Разград в център на каза още през XVI в. привлича много християни от съседните села или немюсюлмани, занимаващи се с търговия. От десетте махали, в които е организирано селището 5 са изцяло мюсюлмански, с население от 105 до 200 домакинства. Населени единствено от християни са две от махалите на града – познатата ни от предходните столетия Махале-и Варош и новопоявилата се Махале-и Мустафа челеби зиммиан. Най-вероятно 25-те християнски домакинства, вписани към последната махала, се припокриват с населението на село Доброва, което се е преселило в града. Както споменава Явашов „Доброшката махала“ се е намирала в южната част на Разград като част от турската махала на Мустафа Челеби (Yavashov, 1930, p. 108). Християни живеят разпръснато и в 3 от мюсюлманските махали на града с общо население от 59 домакинства.

Най-голяма е Искендер бей махалеси с 277 вписани домакинства. Подобно на Самоков (Yaneva, 2004, p. 67) и Шумен (Georgieva, 2011, pp. 534-535) размерът на махалите и броят на живеещите в тях домакинства варира в широк диапазон. В Разград се срещат махали с 25 и 277 домакинства, което говори за едно неравномерно разпределение на жителския му състав.

Таблица 2.

Вътрешно-квартална структура на Разград през 1845-1846 г.

Махала	Мюсюлмански домакинства	%	Християнски домакинства	%
Ахмед бей	171	100%	-	-
Бахрам бей	200	100%	-	-
Варош	-	-	152	100%
Ибрахим бей	43	96%	2	4%
Искендер бей	230	83%	47	17%
Касъм бей	87	90%	10	10%
Меми ага	109	100%	-	-
Мустафа челеби	105	100%	-	-
Мустафа челеби зиммиан	-	-	25	100%
Хаджи Мехмед	108	100%	-	-
	1053	82%	236	18%
1289				

Изведените обобщени данни в края на всеки дефтер за общите приходи на домакинствата във всяка квартална структура на Разград и за данъците, които плащат през 1845-1846 г. дават възможност за извършването на комплексни анализи.

Таблица 3.

Данъци и приходи на махалите в Разград през 40-те години на XIX в.⁴

Махала	Брой домакинства	Годишен приход	Среден годишен приход	Данък вергия	Среден данък вергия	Данък в проценти
Ахмед бей	171	97 765	572	4 582	27	4,68
Бахрам бей	200	113 571	658	5 628	28	4,95
Варош	152	90 572	596	3 547	23	3,91
Ибрахим бей	43	29 124	647	1 096	24	3,76
Искендер бей	230	175 555	634	7 082	26	4,03
Касъм бей	87	52 092	537	2 484	26	4,76
Меми ага	109	81 786	750	2 577	24	3,15
Мустафа челеби	105	66 472	633	2 737	26	4,11
Мустафа челеби зиммиан	25	49 440	1978	578	23	1,16
Хаджи Мехмед	108	71 758,5	664	3 110	29	4,33
		828 135,5	642	33 421	26	4,03

От представените данни е видно относително съответствие между броя домакинства във всяка махала на града и приходите и данъците, които получава и съответно издължава населението ѝ. Изключение правят две от тях, в които видимо се наблюдава диспропорция в това съотношение. Най-малката махала (Мустафа челеби зиммиан), населена изцяло с немюсюлманско население, има внушителен приход от 49 440 гроша, който се доближава до този на махала Касъм бей, в която живеят близо четири пъти повече домакинства (97). В противовес на очакванията, тази махала, която е и с най-голям среден годишен приход (1 978 гр.), плаща данък вергия в размер на

⁴ Всички представени суми в тази и следващите таблици, които се отнасят до данъците и приходите на населението в двете изследвани селища са дадени в грошове.

578 гроша. Измерено в проценти данъкът на махалата представлява 1,16% от общите приходи – най-ниският в Разград. Видимо несъответствие между прихода и данъка, който плаща населението, се забелязва и в махала Ибрахим бей. Общият приход е наполовина по-малък от този на махала Мустафа челеби зиммиан (29 124 гр.). За сметка на това четиридесетте и три домакинства, които живеят в нея, плащат 1 096 гроша годишен данък. Необходимо са по-нататъшни подробни изследвания на личните доходи на отделните домакинства, за да се проследи на какво се дължи това различие.

Фактът, че представеният случай на отчетлив дисбаланс в данъчната реалност на Разград се отнася до немюсюлманско население, налага нуждата от по-задълбочен коментар. Изследването на проблема от професионална гледна точка, а не от вътрешно квартална, дава представа за данъчната задълженост на мюсюлмани и християни. За разлика например от близко разположения градски център – Шумен, където немюсюлманите плащат по-нисък процент данък вергия в сравнение с мюсюлманите (Georgieva, 2011, p. 537) в Разград мюсюлмани (4,20%) и християни (4%) плащат почти еднакъв процент данъци. Изследването на останалите селища от казата би могло да покаже дали става въпрос за тенденция или е характерно единствено за градския център. Ще отбележим само, че в другото изследвано селище – Попово, немюсюлманите (7,72%) плащат по-висок процент данъци в сравнение с мюсюлманите (5,97%), наподобявайки данъчната реалност в Самоков (Yaneva, 2004, p. 68).

Таблица 4.

Годишен приход на населението в Разград и Попово през 1845-1846 г.

	Разград	Попово
Общ приход	828 135,5	81 332
Среден приход на домакинство	642	1 291
Доходи от земеделие	51,3%	98,5%
Доход от професия	48,7%	1,5%

Жителите на Попово получават годишен приход от 81 332 гроша. Това е колкото мюсюлманската махала Мемми ага в Разград, в която обаче живеят близо два пъти повече домакинства (109). Сигурен белег за икономическата стабилност и просперитет на населението му е значителният размер на

средния годишен приход – 1 291 гроша, което е два пъти колкото този в Разград (642 гр.) и Шумен (635 гр.) (Georgieva, 2011, pp. 536-537). За сметка на това средният годишен приход в Попово се доближава до този на Лясковец, който Г. Георгиева изчислява на 1 419 гроша за същия времери период – 1845-1846 г. (Georgieva, 2015, p. 216). Ако обърнем поглед към специализацията на населението (изпреварвайки хода на изложението) през XIX в. ще открием на какво се дължи това сходство. Повече от 70% от населението на Лясковец е ангажирано в земеделския сектор – градинарство и земеделие (Georgieva, 2015, p. 216). Данните от теметтуат дефтера от 1845-46 г. показват, че в Попово 98,5% от доходите на населението също са от дейности, свързани със земеделския сектор.

Сред лицата, глави на домакинства в Разград с най-висок среден приход се нареждат земеделците (1 191 гр.), абаджиите (720 гр.), ковачите (603 гр.), аяк туджарите (593 гр.) и дюлгерите⁵ (504 гр.). От друга страна, с най-нисък доход са копачите (232 гр.), слугите (хизметкярите) (272 гр.), търговците на тютюн (277) и обикновените работници (амеле) (100 гр.).

Таблица 5.

Най-разпространените поминъци в Разград и приходите им през 1845–1846 г.

№	Професия	Брой	Общ доход	Най-висок доход	Най-нисък доход	Среден доход
1	Земеделец	357	425329	4100	180	1191
2	Копач (Чападжъ)	117	27201	678	75	232
3	Бакал	76	34795	1190	135	458
4	Шивач (терзи)	73	31299	1300	100	429
5	Одунджия ⁶	64	30037	1080	160	469
6	Бъчвар (фъчъджъ)	61	21513	610	100	353
7	Обушар (хаффаф)	40	16607	1008	150	415
8	Кожар (табак)	36	12280	485	150	341
9	Амбулантен търговец (черчи)	34	12361	770	150	364
10	Грънчар (чомлекчи)	29	9610	750	200	331
11	Сарач	23	7243	780	90	315

⁵ Строител/дърводелец.

⁶ Търговец на дърва.

12	Бръснар (Бербер)	22	6475	565	120	294
13	Слуга (хизметкяр)	22	5985	820	100	272
14	Гьонджия ⁷	17	7040	670	150	414
15	Кафеджия	17	5599	750	85	329
16	Ковач	16	9641	915	430	603
17	Строител/дърводелец (дюлгер)	15	7565	930	172	504
18	Абаджия	13	9370	897	300	720
19	Къйджия ⁸	12	3325	420	100	277
20	Аяк туджар	11	6518	1281	250	593
21	Сапунджия	11	5505	745	150	500
22	Мектеб ходжа	10	3331	340	69	333

Основан като богоугодна фондация на великия везир Ибрахим паша около 30-те години на XVI в., Хезарград постепенно надхвърля статута си на религиозен център. В средата на столетието се споменават имената на много занаятчии, сред които има 12 табаци, даракчии, халваджии, шивачи, майстори на седла, ковачи, каменоделец и пр. (Kiel, 2017b, pp. 32-33). Посещавайки Хезарград през 1651 г. Евлия Челеби отбелязва, че към фондацията на Ибрахим паша се числят повечето от съществуващите 300 дюкяна в града (Yavashov, 1930, p. 87).

Данните от теметгуат дефтера от 1845-1846 г. дават възможност да открием водещите отрасли и поминъци на населението на Разград. Това което се наблюдава като основна тенденция в стопанския профил на града е ясно изразената доминация на заниманията на преобладаващата част от населението в един сектор. Водещият поминък, който ангажира 37% от населението е свързан със земеделието. От 1 289 регистрирани домакинства 478 са ангажирани с обработката на земя, а доходите им съставляват 51,3% от общия приход на града. Най-голям е броят на лицата, които са причислени в групата на земеделците (ербаб-и зираат) – 357 (28%), последвани от копачите⁹ (чападжъ) – 117 (9%). Само ще отбележим, че един от най-високите годишни приходи е регистриран именно сред земеделците – 4 100 гроша и принад-

⁷ Човек, който обработва кожи.

⁸ Търговец на тютюн.

⁹ Има се предвид наемни работници, които са ангажирани с обработката на земя.

лежи на „Мехмед, син на Ахмед“ от махала Искендер бей. Самият Явашов отбелязва, че Разград в турско време е бил изцяло земеделски град. Според него със земеделие са се занимавали „българското население в махалите Доброшка и Башбунарска, по-голяма част от турското население и твърде малко от гражданите еснафи българи от махалата „Варуш“ (Yavashov, 1930, p. 155). Според Ст. Първева земеделието и скотовъдството не са непознати занимания за градските жители. Въпреки богатия избор на икономическа активност, който предлагал градът, неговият жител запазвал и поддържал интереса си към земята (Parveva, 2011, pp. 411-428). Редица изследователи отбелязват, че значителна част от населението в градовете е ангажирано със земеделие, обработка на земи и на практика градовете са много по-силно свързани с обработваемите площи и хинтерланда си, отколкото в днешния модел на развитие (Georgieva, 2016, p. 68).

В същото време дефтерът ни разкрива и голямо разнообразие на упражняваните занаяти, ако разгледаме пълния им списък. Общият им сбор е 88 или толкова, колкото в близко разположения град Шумен (Georgieva, 2011, p. 537). Сред тях най-разпространени са търговците (бакали), шивачите (терзии) и одунджиите¹⁰. Наличието на голяма група одунджии, както и професии, свързани с обработката на дървен материал (бъчвари) не е изненада. Наред със земеделието, дърводобива и дървообработването се оформя като типичен поминък за населението на Разград. Географското разположение на града, което го ситуираща наскре Делиормана, с изобилие на гори, а от там и на дървен материал, съвсем естествено ориентира голяма част от населението към този сектор.

По-задълбоченото изследване на основните занимания на населението на Разград дава възможност да проследим в най-общи рамки професионалния профил на отделните махали. В осем от тях най-голям е броят на лицата, регистрирани като земеделци и копачи (35–50%). В други като махале-и Варош се наблюдава тясна специализация на населението в текстилния отрасъл с регистрираните към него 31 домакинства на терзии и 11 домакинства на абаджии (27,6% от населението на махалата). Извън преобладаващия брой земеделци в почти всяка махала се наблюдават и други професии, кои-

---

¹⁰ Търговец на дърва.

то придават на отделните градски квартали определена специфика. Така например в махала Ахмед бей една не малка част от вписаните лица се занимава с грънчарство (чомлекчии) – 25 домакинства. Характерни за махала Мустафа челеби занятия са тези, свързани с търговията. Това е основното препитание на 19 домакинства, от които 14 са бакали. Тясна специализация в сферата на кожарството и кожухарството се наблюдава в махала Искендер бей. Освен значителната група на лица, занимаващи се със земеделие (земеделци и копачи), една не малка част (60 домакинства) са табаци, гьонджии¹¹, обушари, сарачи и калпакчии. Това се потвърждава от факта, че в тази махала се откриват ако не всички (гьонджии), то поне повече от половината от лицата, занимаващи се в този отрасъл от икономиката на града. В най-старата квартална структура на Разград, оформена около джамията на Ибрахим паша, има регистрирани 27 различни професии. От тях 9 са в сферата на обслужването и търговията: бръснар (4), аяк туджар (2), бакал (2), беззас¹² (2), духанджия¹³, търговец на тютюн, кафеджия, хамамджия и амбулантен търговец (черчи).

Групирането на отделните професии и занимания на населението на Разград в няколко отрасли безспорно потвърждава гореизложените констатация. Въпреки това подобен подход помага много по-ясно и в мащаб да се очертае професионалния профил на града.

Таблица 6.

Най-разпространени отрасли в икономическия профил на Разград

ЗЕМЕДЕЛИЕ – 478 души /37%/

Земеделец	357
Копач (чападжъ)	117
Градинар (бахчеваджи)	3
Гийехджи ¹⁴	1

¹¹ Човек, който обработва кожи.

¹² Търговец на текстилни стоки.

¹³ Тютюнджия.

¹⁴ Човек, който коси сено.

ТЪРГОВИЯ – 155 души /12%/

Бакал	76	Безаз	4
Амбулантен търговец (черчи)	34	Билкар (атгар)	3
Аяк туджар	11	Сюрюджия ¹⁵	2
Къйгджия ¹⁶	12	Продавач на сол (тузджу)	1
Ескиджия ¹⁷	6	Пазарджъ	1
Джанбаз ¹⁸	5		

ДЪРВОДОБИВ И ДЪРВООБРАБОТВАНЕ – 126 души /10%/

Одунджия	64
Бъчвар (фъчъджъ)	61
Киришчия	1

КОЖАРСТВО И КОЖУХАРСТВО – 135 души /10%/

Обущар (хаффаф)	40	Калпакчия	9
Кожар (табак)	36	Дикчия ¹⁹	7
Сарач	23	Кожухар (кюркчи)	3
Гьонджия	17		

ТЕКСТИЛ – 106 души /8%/

Шивач (терзи)	73	Бояджия	6
Абаджия	16	Мутафчия	1
Халач	7		

ОБСЛУЖВАНЕ – 71 души /5%/

Бръснар (бербер)	22	Тютюнджия (духанджи)	4
Кафеджия	17	Кесиджия ²⁰	2
Ханджия	7	Бозаджия	2
Хлебар (етмекджи)	5	Хамамджия	1
Механджия	5	Кантарджия	1
Воденичар, мелничар (деирменджи)	5		

НАЕМНИ РАБОТНИЦИ – 26 души /2%/

Слуга (хизметкяр)	22
Работник (амеле)	4

¹⁵ Търговец на добитък.¹⁶ Търговец на тютюн.¹⁷ Търговец на предмети втора употреба.¹⁸ Търговец на добитък.¹⁹ Производители на обувки; обущари, поправящи стари обувки.²⁰ Човек, който реже нещо.

МЕТАЛООБРАБОТВАНЕ – 20 души /2%/

Ковач	16
Казанджия	2
Тимурджи (кюмюрджи)	2

СТРОИТЕЛСТВО – 16 души /1%/

Строител/дърводелец (дюлгер)	15
Каменоделец (ташчи)	1

ТРАНСПОРТ – 9 души /0,6%/

Таликаджия	5
Кираджия	2
Арабаджия	2

Характерна част от градската икономика е присъствието на търговски стокообмен. Нещо повече – тя е задължителна част от професионалния профил на всеки град. Явявайки се център на каза, Разград е средишен център на стокообмена между селското и градското население. Това е вторият най-разпространен отрасъл в Разград, ангажиращ 12% от населението. Търговците са сред групите с най-разнообразна специализация. Най-голям е броят на бакалите (76 домакинства) и амбулантните търговци (34 домакинства). Присъствието на определен брой търговци на тютюн сред тях (12 домакинства) се обяснява с факта, че една значителна част от градското население се занимава с отглеждането на тази култура. Наред с това сред тях се откриват туджари, търговци на предмети втора употреба, на текстилни стоки, коне и пр.

Значителна част от населението е ангажирана в сферата на кожарството и кожухарството – 10%. От регистрираните 1 289 домакинства 135 получават приходите си от такава дейност. Водещо място имат обушарите (хаффаф и дикчии) и кожарите. Би могло основателно да се твърди, че това е един от секторите, в които Разград тясно се специализира.

Както изтъкнахме по-горе, значителна част от населението се занимава с дърводобив и дървообработване. Дефтерът демонстрира една висока специализация в рамките на бъчварския занаят. Най-заможният фъчъджия в Разград – „Ахмед, син на Юсуф“, получава годишен приход от 610 гроша и живее в махала Меми ага.

Разглежданият от нас османски документ показва, че значително място в професионалната структура на града се заема от производството на вълнени платове. Както отбелязахме по-горе именно немюсюлманите обемат преобладаващата част от професиите, ангажирани в тази сфера. Въпреки че Явашов посочва абаджийството като най-голям и най-богат занаят в града (Yavashov, 1930, p. 161), теметтуат дефтера го поставя на второ място сред най-разпространените поминъци от тази група в Разград. Безспорно шивачите са най-многобройни (73 домакинства), макар и с по-малък среден доход (429 гроша) от абаджиите (720 гроша).

Свое място в икономиката на града заема обслужващият сектор, въпреки че не ангажира толкова голяма група от населението на Разград, колкото предходните професии. Именно наличието на професии, пряко ангажирани в този икономически отрасъл придава на определено селище градски облик. Няма махала в Разград, в която да няма кафеджия, а в някои като махала Искендер бей и четирима. Едни от най-заможните жители на града са ханджиите, със среден годишен доход от 1 048 гроша. Само ще отбележим, че най-богатите лица, глави на домакинства в махала Варош са двама ханджии: „Стойчо, син на Димо” и „Стойчо, син на Чопо“, чиито приходи възлизат на 1480 и 1140 гроша.

Като цяло най-слабо представени в Разград са наемните работници, металообработването и транспорта. Географското разположение и историческо развитие на Разград не предполага тясна специализация в сферата на металообработването. Интерес буди твърде малкият брой хора, ангажирани с превоз на стоки, което е нехарактерно за един градски център. По всяка вероятност това се дължи на факта, че преобладаващата част от производителното население само се ангажира с извозването на добитата в даденото село продукция. Като пример ще посочим село Опака, разположено в каза Хезарград, в което от 224 домакинства 44 се занимават с кираджийство²¹. От друга страна наличието на групи разбойници, които действат в Делиормана през XVIII-XIX в. и с които османската власт всячески се опитва да се справи също са притеснителен фактор (Hezarfen, 2004; Dođru, 2013). Явашов посочва, че пътуващите търговци често били ограбвани и убивани от разбой-

---

²¹ BOA, ML. VRD. TMT.d, 12067.

ници (Yavashov, 1930, p. 155). Опасностите, които крие този занаят в Делиормана без съмнение го правят неатрактивен за разградските жители.

Теметтуат дефтерът от 1845-1846 г. безспорно представя Попово като селище, с доминиращ земеделски облик. Сред групата на земеделците (ербаб-и зираат) са едни от най-заможните жители на града – „Стоян, син на Съби“ с годишен приход от 3 165 гроша и „Халил ага, син на Мехмед ага“ с 3 327 гроша. Едва 1,5% от населението му е ангажирано с някаква друга професия. Въпреки това обаче наличието на професии като ковач, кафеджия и шивач говори много за икономическата посока, към която Попово се е насочил. Според нас не е случаен фактът, че първият вписан данъкоплатец към немюсюлманската общност в селото е „Османпазарлъ Добчо, син на Панчо“. Той е терзия с годишен приход от 230 гроша, който е напуснал град Османпазар и е избрал Попово за място, където да развива занаята си. Това е един от малкото явни белега, които показват ясно процеса на миграция към селището на лица, които са избрали за свой основен поминък даден занаят. И това ще е съдбата на Попово през следващите десетилетия. Бавно, но целенасочено ще приема заселници от съседните села или мигриращи след Освобождението балканджии, които ще го превърнат в икономически фактор в региона. А ежеседмичният пазар и годишният панаир, чиито основи са положени в началото на XIX в. ще го издигнат като важен за околията търговски център.

Таблица 7.

Професионален профил на Попово през 1845–1846 г.

№	Професия	Брой	Общ доход	Най-висок доход	Най-нисък доход	Среден доход
1	Земеделец	57	80077	3165	218	1405
2	Ковач	1	270	270	270	270
3	Воденичар, мелничар	1	200	200	200	200
4	Чирак	1	130	130	130	130
5	Кафеджия	1	330	330	330	330
6	Слуга (хизметкяр)	1	150	150	150	150
7	Шивач (терзи)	1	230	230	230	230

По-нататъшната работа с теметтуат дефтерите ще обясни редица въпроси, свързани с регионалните специфики, на които се натъкнахме и ще спомогне за изграждането на една по-пълна и завършена картина на стопанския облик на изследваните селища. Дори и тези начални бележки обаче показват множеството нови данни, които тези документи съдържат в себе си, правейки ги благодатно поле за изследване на социално-икономическия профил на всяко селище. Ясно изпъква водещата роля на земеделието в региона (Попово), което доминира и в стопанския облик на градския център – Разград. В същото време се очертават и множество поминъци, в които населението на града тясно се специализира и които ще очертават стопанския му облик през целия XIX.

REFERENCES:

- Doğru, H 2013, *Bir kadı defterinin ışığında Rumeli' de yaşam*, n.p., İstanbul.
- Georgieva, Ts 1999, *Space and Spaces of Bulgarians in the 15th – 17th Centuries*, IK LIK, Sofia. (in Bulgarian)
- Georgieva, G 2015, 'The Economic Development of a Sub-Balkan Town in the Mid-Nineteenth Century – Lyaskovets', in *Notifications of Regional Museum of Gabrovo*, no. 2, Faber, Veliko Tarnovo, pp. 209-226. (in Bulgarian)
- Georgieva, G 2011, 'Temettuat Defters as a Source for History of Shumen', in *This is where Bulgaria starts. Materials from the Second National Conference on History, Archeology and Cultural Tourism "Traveling to Bulgaria" - Shumen, 14-16.05.2010*, Universitetsko izdatelstvo Episkop Konstantin Preslavski, Shumen, pp. 531-542. (in Bulgarian)
- Georgieva, G 2016, 'Varna in the Mid-19th Century According to an Ottoman Defter', in *Varna, the Bulgarians and the Bulgarian cities. Renaissance settlement studies. Scientific conference in Memoriam of Prof. Velko Tonev*, n.p., Varna, pp. 57-78. (in Bulgarian)
- Hezarfen, A 2004, *Rumeli ve Anadolu Ayan ve Eşkiyası – 2. Osmanlı Arşiv Beldeleri*. İstanbul.
- Kiel, M 2017a, 'Hrazgrad – Hezargrad – Razgrad: the Vicissitudes of a Turkish Town in Bulgaria (Historical, Demographical, Economic and Art Historical Notes)' Kiel, M, *Bulgaria under Ottoman Rule. Collected Writings*. IK Tendril, Sofia, pp. 129-186. (in Bulgarian)

Kiel, M 2017b, 'Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Architecture in the Process' in Kiel, M, *Bulgaria under Ottoman Rule. Collected Writings*. IK Tendril, Sofia, pp. 1-84. (in Bulgarian)

Nedelcheva, N 2017, 'Settlement Network and Ethnodemographic Changes in the Region of Popovo in 15th – 17th Century', in *Dobrudzha*, vol. 32, pp. 435-446. (in Bulgarian)

Parveva, St 2011, *Land and People During 17th – First Decades of 18th Century. Reclamation and Organization of the Agrarian and Social Space in the Central and Southern Balkans under the Ottoman Rule*, Akademichno izdatelstvo prof. Marin Drinov, Sofia. (in Bulgarian)

Tuna vilayet-i salname-yı 1873.

Turkish sources for Bulgarian history, 1972, vol. 3, Izдание na BAN, Sofia. (in Bulgarian)

Yaneva, S 2004, 'Samokov: An Ottoman Balkan City in the Age of Reforms', in H. Kayoko, M. Aydin (eds.), *The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth Century Temettuat Registers*, Kegan Paul, London, New York, Bahrain, pp. 47-76.

Yavashov, A 1930, *Razgrad: Its Archaeological and Historical Past*, Pridvorna pechatnitsa, Razgrad. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Nevena Nedelcheva – PhD

Historical museum Popovo,

97, Bulgaria Blvd. 7800 Popovo

Tel.: (+ 359) 897 637 003

E-mail: nevena__st@abv.bg